

Tollal, élőszóval

Beszélgetés Guitman Barnabás történésszel, egyetemi oktatóval

S. KIRÁLY BÉLA: *2022-ben ismét egy könyvvel lépett a szakmai nyilvánosság elé. Lefordította, megszerkesztette és terjedelmes tanulmánnyal látta el Luis de Ávila y Zúñiga A császár háborúja című könyvét. Miért fontos közzétenni egy ilyen, közel ötszáz éves forrást?*

GUITMAN BARNABÁS: A felső-magyarországi evangélikus reformációtörténeti kutatásaim során szembesültem vele, hogy a Szent Római Birodalomban 1546/47-ben zajló schmalkaldeni háború kimenetele a hazai történésekre is hatással volt, közvetlenül is érezte a hatását, például az 1548-as pozsonyi országgyűlésen hozott törvényekben. A későbbiekben az is világossá vált, hogy a császár által vezetett szövetség, illetve a birodalmi evangélikus tartományurak és városok ligája közötti háború olyannyira európai és nem lokális történet, hogy abban a Magyar Királyságból érkező huszároknak is jelentős szerep jutott. Számos korabeli forrás említette a magyar szerepvállalást, néhányukra Károlyi Árpád is hivatkozott az 1877-ben megjelent, a témának szentelt tanulmányában, köztük V. Károly történetíróját, Ávilát is megemlítve. A felmerült kortás történeti munkák közül végül több okból is Ávila kommentárjaira esett a választásom. Egyrészt ő abból a szempontból a leghitelesebb, hogy végig ott volt a háború sűrűjében a császár kíséretének fontos tagjaként, ráadásul a tollát vélhetően több esetben maga a császár vezette, utasította. Így első kézből értesülhetünk arról, hogyan látta saját szerepét V. Károly. Az is lényeges szempont, hogy Ávila maga is katonatiszt lévén, hozzáértőként számol be a harci cselekményekről, mindkét oldal baklövéseit és erényeit egyaránt számon tartva. Szempont volt az is, hogy az ő munkájának széleskörű terjesztésével kívánta a császár a háborúról szóló rövid és hosszú távú narratívát befolyásolni. A kor legfontosabb európai nyelveire fordították le, és sok-sok kiadásban terjesztették. Ezek a kiadások pedig a könyvtári digitalizációs programoknak köszönhetően

GUITMAN BARNABÁS történész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Intézetének adjunktusa, a Magyar Tudományos Akadémia köztestületének, a Lendület Hosszú reformáció Kelet-Európában (1500–1800) Kutatócsoportnak, valamint a Szent István Társulatnak a tagja. 2002 óta tanít az egyetemen.

ma már otthonról is elérhetőek. Így a fordítás során óriási segítséget jelentett, hogy az eredeti spanyol és olasz nyelvű változat mellett, a korabeli német, latin, francia és angol nyelvű kiadásokat is felhasználhattam. Ávila könyvéből a korabeli olvasóközönség megismerhette a magyarországi huszárok vitézségét, a szerző nagy elismeréssel írt róluk. Úgy vélem, az események után csaknem ötszáz évvel illő, hogy az európai történeti kontextusba ágyazva a magyar olvasóközönség is egészében megismerhesse Ávila írását, valamint a háború teljes történetét.

– A Magyar Szemlében több írása is megjelent. Azokból és egy Önnel készült korábbi interjúból tudom, hogy az egyetemi éveinek második felében kezdett foglalkozni a kora újkorral, ahol hasznát tudta venni a latintudásának is. Mi lett a fő kutatási iránya?

– Még az egyetemi tanulmányaim során kezdtem el foglalkozni Őze Sándor tanár úr javaslatára a felső-magyarországi reformáció történetével. Ebből a témából készítettem el aztán a történelem szakdolgozatomat, amelyben a bártfai reformáció jelentős alakjának, az iskolamester és prédikációíró Leonhard Stöckelnek a munkásságát igyekeztem bemutatni. A későbbiekben jórészt a bártfai városi levéltárban végzett kutatásaimra alapozva doktori értekezés formájában dolgoztam fel a bártfai reformáció történetének első négy évtizedét. Ez a munkám *Hit, hatalom, humanizmus* címmel a Szent István Kiadó gondozásában jelent meg önálló kötet formájában 2017-ben. A hazai reformáció, pontosabban az újabb angolszász szakirodalom mintájára ma már többszámban feltüntetve, azaz a hazai reformációk történetének értelmezése során – mint már említettem – nélkülözhetetlen, hogy a térséghez rendkívül szoros szálakkal kapcsolódó Szent Római Birodalomban zajló folyamatokat is tisztán lássuk. Foglalkoztatnak tehát a Birodalmon belüli felekezeti nézeteltérések, különösen az uralkodók, a világi felsőbbség szerepe a valláskérdés rendezésében, hiszen mindezek a Magyar Királyságra is komoly hatást gyakoroltak.

– A kérdések sora tolul fel az emberben. Hogyan fogadta a bártfai levéltár személyzete? Milyen gazdag az intézmény? Hányszor járt a falai közt? Hogyan zajlik egy ilyen kutatás? Hányadán áll a szlovák nyelvvel? Szerintem Bártfa külalakjában is rímelt az érdeklődéssel, hiszen a főterén sétálva, az ember visszarepül a korai újkorba. Nem így volt ezzel?

– Vegyük sorjában. A bártfai levéltár (teljes nevén Eperjesi Állami Levéltár, Bártfai Fióklevéltár) a kisebb városi levéltárak közé tartozik, családias, otthonos légkörrel. Eddig öt alkalommal volt lehetőségem helyszíni kutatásokat folytatni; a személyzet, köztük Jozef Petrovič, az intézmény igazgatója, mindig rendkívül segítőkésznek, előzékenynek mutatkozott.

A levéltár legkorábbi oklevele 1319-ből való. A 14. századi oklevelek száma alacsony, azonban a 15. századtól kezdődően kiemelkedően gazdag anyagot őriz. A korai időkből elsősorban királyi privilégiumlevelek, nádori vagy országbírói ítéletlevelek, valamint hiteles helyi kiadványok maradtak fenn. A 15. századtól kezdődően jelentek meg a városi számadáskönyvek, adóösszeírások, továbbá mindenféle, a város életével kapcsolatos jegyzékek. A kora újkor két évszázadában pedig számarányukat tekintve túlsúlyban vannak a szerteágazó

tematikájú, ténylegesen elküldött levelek, azaz a misszilisek, amelyek többségét a városi tanácsnak címezték. Engem elsősorban ennek a sokezer levélnek a vizsgálata foglalkoztatott. A kutatást nehezítette, hogy tételes jegyzék, inventárium nem áll még a kutatók rendelkezésére, így a célzott kutatás helyett, egyes időszakok rendszeres, de hosszadalmas áttekintése révén lehet a keresett történeti adatot kinyerni. A fontosnak tűnő misszilisekről a levéltár engedélyével digitális felvételt készíthettem, és az így összegyűjtött anyagot immár otthoni környezetben, idehaza írhattam át, dolgozhattam fel.

Szlovákul az egyetemi tanulmányaim vége felé kezdtem el tanulni, akkor körvonalazódott a kutatási irányom, de döntésemben közrejátszott a Szlavisztika és Közép-Európa Intézet akkori vezetőjének, Käfer István tanár úrnak a hatása is, akinek köszönhetően átértékeltem magamban a magyar-szlovák közös történelem megítélését.

Bártfa egyébként gyönyörű város, teljes joggal lett a világörökség része, hisz a késő középkori, kora újkori városmag szinte érintetlenül fennmaradt.

– *Felvidéki kutatásainak mi lett a hozadéka?*

– A felső-magyarországi kutatásaimhoz kapcsolódóan két kötet is született. Az egyik egy forráskiadás részletes bevezető tanulmányokkal. A forráskiadás alapvetően annak nyomán született, hogy a bártfai levéltárba kutatva rádöbentem, hogy milyen mennyiségben és milyen tartalmi érdekességeket is magukban rejtve találhatóak 16. századi magyar nyelvű levelek, szakszóval misszilisek a levéltár állományában. Ezeket a leveleket abból az évtizedből, amit tételesen átvizsgáltam – 1550-től 1560-ig tartó időszak –, válogattam ki, és egy nyelvész végzettségű pázmányos doktorandusszal, Demján Izabellával közösen adtam ki őket. A nyelvészeti szaktudást a korabeli magyar nyelvállapot minél hitelesebb visszaadása tette szükségessé, míg a források átírását, értelmezését, valamint a történeti háttérrel kapcsolatos tanulmányokat én készítettem el. Ezek a levelek módfelett érdekesek, egyrészt élő módon tanúsítják, hogy akkoriban még mennyire jelen volt Sáros vármegyében a falusi, köznemesi társadalomban a magyar nyelv használata, de adott esetben a német anyanyelvű városi polgárság elitje is írt magyar nyelvű leveleket. Ezek a levelek tehát egyrészt egy mindennapi, hétköznapi nyelvállapotot tükröznek, megjelennek a szövegekben a korabeli Sáros vármegyei magyar nyelvjárás sajátosságai is, másrészt tartalmukban szintén ez a mindennapiság jellemző rájuk. Nem örök időknak szánt, tanult emberek által igényesen kimunkált, szigorú formai követelményeknek megfelelni kívánó levelekről beszélünk itt, hanem a hétköznapi anyanyelvi használat nyilvánul meg kimondottan hétköznapi témákban, az élőbeszédet írt formában kapjuk vissza, mintha valami kezdetleges diktafon felvételtől lenne szó. A levelek témái között elsősorban adósságok rendezésére való felszólítások, kereskedelemmel, árubeszerzéssel kapcsolatos megoldandó problémák találhatóak. Ezek a levelek amúgy néhány már nem használt fogalom magyarázatát követően mai magyar nyelvtudással is szinte kifogástalanul érthetőek. Viszont ez a kötet elsősorban tudományos igényt igyekszik kielégíteni, így a szélesebb

olvasóközönség számára mindenképpen hátrány, hogy a jóval nehezebben befogadható betűhív, tehát korabeli helyesírást és speciális betűformákat megtartó átírásban készült el a kiadás. Hosszabb távú terveim között szerepel viszont egy bővebb válogatás mai helyesírással való publikálása is.

A másik kötet a már említett doktori disszertációm könyvváltozata, amelyben monografikus igénnyel mutatom be a bártfai korai reformáció történetét egészen addig a időszakig, amíg elkezdődött az evangélikus egyházszerkezet kiépítése. Ennek a feldolgozásnak az elsődleges szereplője, a város szülöttje, Leonhard Stöckel, aki bejárta a legfontosabb korabeli iskolákat, szülővárosától kezdve, majd a Kassán végzett alapfokú tanulmányok után a sziléziai Boroszlóba (Wrocław), aztán a wittenbergi egyetemen zárta a tanulmányait. Ennek a vizsgálódásnak a legfontosabb motivációját egy németországi, mainzi Erasmus-ösztöndíj adta, ahol még a szakdolgozathoz kutatva, olvasva ébredtem rá, hogy a korabeli magyarországi városok, illetve a magyar társadalom elitje mennyire szerves egységet alkotott a mai szóval Nyugatnak nevezett térség országainak, tartományainak kultúrájával, műveltségével. Szellemi áramlatok tekintetében a befogadás azonnali és kölcsönös, intenzív kölcsönhatások jellemezték ezt az időszakot (is), tehát ez a fajta kulturális transzfer minden téren oda-vissza működött. Erre nagyon jó példa Bártfa, amely város mai szemmel egy álmos, történelmi levegőjű kisváros, de a korszakban egy határon túlnyúló hálózat részeként egy fontos kulturális és vallási csomópont volt, eleven lengyelországi, sziléziai, németországi kapcsolatrendszerrel. A kiadvány nem csupán ennek a városi reformációnak a történetét járja körbe különböző szempontok szerint, hanem a mellékletbe belefoglaltam néhány olyan latin és német nyelvről lefordított korabeli forrást is, amelyek korábban még nem jelentek meg magyar nyelven, de úgy gondolom, hogy a témához kapcsolódóan rendkívül fontosak.

– *A pontosítás kedvéért, az említett könyv címe Demján Izabella – Guitman Barnabás: Ez levél adassék az bártfai bíró kezébe. 16. századi magyar nyelvű levelek a bártfai városi levéltárból (Attraktor Kiadó, 2017). A korabeli források tanulmányozása egyébként még milyen tanulsággal járt?*

– Érdekes kérdésnek találom, hogy a korabeli források alapján a helyi népesség körében milyen identitáselemek, kötődések mutathatók ki. Egyrészt a városi társadalom elitje mindenképpen egy nagyobb keresztény egység részeként tekintett magára. Ekkor még a reformáció, a hitújítás elején járunk, az egyházszakadás, felekezeti szétválás véglegessége sokak számára még nem egyértelmű, még messze vagyunk a harmincéves háború és más vallásháborúk borzalmaiktól. Másrészt a Magyar Királyság alattvalóiként is tekintettek magukra, írásaikban kifejeződik a török veszély miatti aggodalom az ország sorsáért, valamiféle sorsközösséget éreznek az ország többi fenyegetett részeivel. Magától értetődően rendkívül erős a szűkebb identitás is, amely számukra a legfontosabb, a felsőmagyarországi városok (Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kisszeben) sajátos politikai és kulturális közössége, amely szorosabban összefogta az itt élő városi polgárokat. Természetesen a korszak megértéséhez nem szerencsés a mai fogalmainkat

visszavetíteni, a mai értelmezésünk szerinti nemzettudat ekkor még nem létezett, nemzet identitásról természetesen beszélhetünk, de nem feltétlen ez állt az első helyen, sőt egyáltalán nem tekinthető a nemzeti identitás politikai vagy bármilyen szempontból mozgósító tényezőnek. A korabeli európai országok lakosságára túlnyomórészt jellemző, hogy leginkább a szűkebb tartomány, szűkebb régió, amelyre otthonukként, hazájukként tekintettek, a nagyobb léptékű országot, birodalmat a társadalom többsége kevésbé érzi sajátjának. A tanult, tájékozottabb, esetleg világlátott, az országot jobban ismerő elit az, amelyik tágabb perspektívában tudott gondolkodni. Az általam vizsgált forrásokban a városi polgároknál ez a fajta mentalitás, azaz a képzettségük, a tájékozottságuk révén kialakult nagyobb léptékű világlátás is kimutatható.

Ez az időszak azért is érdekes számomra, mert itt a bártfai reformációnak ez az első fél évszázada kimondottan pozitív folyamat volt. Nyilván a kutató elfogultsága is mondatja velem, de úgy látom, a korszak szereplői rengeteg lelkesedéssel, és egyfajta jó reménységgel, az őszinte jobba tétel vágyával végezték a munkájukat. A 16. század elején a felső-magyarországi térségen a reformáció, úgy érzem, kifejezetten pozitív energiákat szabadított fel. Annak ellenére mondom ezt, hogy a hitújítás történelmi szerepét többnyire erőteljes, és úgy vélem, indokolt kritikával szemlélem, amely talán azért is lehet szokatlan, mert a reformációnak inkább az előnyös oldalait szokták erőteljesen színezzve, felnagyítva bemutatni, az árnyoldalairól kevésbé írnak. A reformációs jubileum viszont nagyon sok esetben lehetőség volt arra, hogy az egész világon történészek, kutatók újragondolják, újrafogalmazzák a reformáció történetét. Számos érdekes és értékes munka született ennek kapcsán, amelyek kísérletet tettek arra, hogy a 19. századtól megfogalmazott reformáció történeteket, narratívákat megszabadítsák a közhelyszerű legendáktól, a felekezeti elfogultságoktól. Mindez talán látszólag egyszerűnek hangzik, de hangsúlyozni kell, hogy minden egyes történésznek van valamilyen világnézete, világképe, ebből kifolyólag elfogultsága, amelyet óhatatlanul belefogalmaz a műveibe, már eleve a kérdésfeltevéseknél megjelen(het)nek ezek az árnyalatok. Nyitott szemmel, értő módon olvasva ezek nagyon világosan láthatók. Jómagam alapvetően igyekszem kereszténység történetéhez empátiával közelíteni. Hiszen a saját országunk, a saját őseink, de a tágabb otthonunk, Európának a történetéről is beszélünk akkor, amikor a kereszténység történetéről gondolkozunk.

Az is egy nagyon fontos szempont, hogy teljesen értelmetlen a központ-periféria megkülönböztetés, illetve egy ponton túl nincs tudományos haszna, tényleg, félre visz. Az úgynevezett központoknak, annyi előnyük van, hogy ott összpontosul adott esetben az anyagi, katonai hatalom, de más tekintetben semmi fajta kulturális, műveltségi, szocializációs előbbre sorolás, felsőbbrendűség nem illeti meg őket. Bártfai kutatásaimat európai kontextusba helyezve pont arra tanított meg, hogy Európa története egymással egyenrangú államok, országok, régiók kapcsolatrendszereként, sokirányú, paritásos kölcsönhatások történeteként vizsgálандó.

Épp ezért gondolom azt, amire már fentebb is utaltam, hogy a felső-magyarországi reformáció történetének értelmezése kapcsán nélkülözhetetlen, hogy a térséghez rendkívül szoros szálakkal kapcsolódó, a Szent Római Birodalomban zajló folyamatokat is tisztán lássuk. Foglalkoztatnak a birodalmon belüli felekezeti nézeteltérések, különösen az uralkodók szerepe a valláskérdés rendezésében, hiszen mind ezek a Magyar Királyságra is komoly hatást gyakoroltak.

– *A Szent István Társulat kiadásában 2019-ben jelent meg a Reges pii – A magyar királyok vallásossága a kora újkorban című könyve. Vannak ezzel a témával kapcsolatban jövőbeli kutatási tervei?*

– A Szent Római Birodalom uralkodóinak személyét (akik magyar uralkodók is voltak) szeretném közelebbről megragadni, megismertetni. A középkori magyar királyokkal ellentétben I. Ferdinándtól kezdve az összes 16–17. századi magyar uralkodó személyisége, gondolatvilága, az, hogy az egyes ügyekről miképpen vélekedtek, milyen motívumok álltak döntéseik hátterében, a kedvező forrásadottságok miatt kimondottan jól rekonstruálható. Saját levelezésükön túl rengeteg követjelentés, kortárs leírás maradt fenn róluk. Eddig I. és II. Ferdinándot vizsgáltam meg alaposabban, ugyanakkor III. Ferdinánd és I. Lipót személye is komolyan foglalkoztat.

– *Említette, hogy Käfer úr hatására átértékelte magában a magyar–szlovák történelem megítélését. Mit kellett átértékelnie? A cél – tudom – a közeledés és nem a szenvedéstörténeti számháború. De felejteni sem szabad. És azért példa nélküliek azok a borzalmak, amelyeket a világháború után el kellett viselnie az ottani magyarságnak! Ilyen mértékű atrocitássorozatot a magyar állam sose okozott a szlovák alattvalóinak, illetve a szlovák állampolgárainak. És akkor még nem beszéltem a Benes-dekrétumok érvényben maradásáról. Vagy rosszul közelítem meg a múltat, elfogultan teszem fel a kérdést?*

– E kérdéskörnek kapcsán, úgy érzem, hogy jó pár dolgot helyre kell tenni, mert nagyon sok itt a történeti mitológia, a legenda, a féligazság. Egyrészt mindazokat az atrocitásokat, amelyekre utalt, nem a szlovákok – túlnyomó többségében legalábbis – követték el, és nem is ők kezdeményezték, hanem elsősorban a magyarországi területeket megkaparintani kívánó csehek álltak az atrocitások mögött. Mindenképpen cseh érdekkör, cseh politikai törekvés e súlyos bűncselekmények okozója. A másik, amit le kell szögezni, hogy a közös magyarországi történelemből, amelynek szerves része a mai szlovákok elődeinek is a története, nem lúgozható ki a szlovákság története, vagy ha ki is vesszük, egy szegényebb és hamis történelmet kapunk. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a szlovákok ősei és a magyarok között az elmúlt ezer évben egészen a 19. századig jóval kevesebb és kisebb súlyú volt a nemzetinek tekinthető, nemzeti alapokból kiinduló összetűzés, érdekellentét, egymásnak okozott sérelem, mint amely viszont magyar és magyar között minden korszakban megvolt, és akár napjainkban is jellemző. Nem volt igazán elválasztó vonal magyar és szlovák között hosszú évszázadokon át. A középkor folyamán fel sem merült semmiféle mai fogalmaink szerinti nemzetiségi ellentét a Felföld térségében, vagy ha igen,

akkor a betörő cseh husziták voltak, akik iszonyú népiirtást követtek el. Később, a kora újkor folyamán is a fő törésvonalak felekezeti, politikai, hatalmi jellegűek, ezek szerint polarizálódott a korabeli magyar társadalom. A nemzetiség sokadlagos csupán. Ebből is következik, hogy például II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában számarányait tekintve messze kiemelkedik a szlovák, illetve a ruszin lakosság részvétele a kurucok oldalán, és ha az 1703-tól 1711-ig tartó időszak teljes történetét nézzük, csak mögöttük jönnek a sokkal megosztottabb magyarok. Nem kapunk hiteles képet a történelmünkről, ha a 20. századi vagy 21. századi érdekellentéteket, illetve nem egyszer mesterségesen kreált választóvonalakat vetítjük vissza a múltba. A hiteles történelmi hagyomány, a közös múlt feltárása azt igazolja, hogy a magyarok nem rokontalanok a Kárpát-medencében, jóllehet a lengyelek a barátaink, de a legközelebbi rokonaink, a legközelebbi testvéreink mindenképpen a szlovákok. Közös történelem, közös hősök, közös uralkodók, közös küzdelmek, közös kultúra, közös népzene, rengeteg minden köt össze minket. Ezekhez képest azok a választóvonalak, azok az árkok, amelyeket jó részt 20. században és többnyire mesterségesen húztak a két nép közé, igenis eltörpülnek. Mindezek megismerése, felismerése mindkét testvérországban megteremthet egy olyan politikai akaratot, amely békés reintegrációhoz vezethet. Más esélyünk nincs.

A csehekkel való ellentmondásos viszony szintén egy külön vizsgálat tárgya lehetne, hiszen kevesen gondolnak bele, hogy a magyar államiság történetében hosszabb ideig éltünk a csehekkel egy közös összetett államban, mint külön. Tulajdonképpen Mátyás királytól kezdve egészen Trianonig egy uralkodói központból kormányozták a két országot, sőt a 20. században ez a közös államiság tovább élt Csehszlovákia fennállása alatt a ma Szlovákia néven ismert egykori észak-magyarországi területeken. A két nemzet története a másik nélkül nem is érthető meg, de igaz ez a horvát, osztrák és a többi szomszédos nép kapcsán is. Súlyos problémának látom tehát, hogy nem ismerjük egymás történetét, és ezért a sajátunkét sem igazán.

– Nézzük a kérdést egy konkrét történelmi metszetben. Az imént példaként említette „a haza szabadságáért összeszövetkezett magyar rendek vezérlő fejedelmét”. Költözzünk a Bártfától 65 kilométerre délnyugatra fekvő, gyönyörű fekvésű Késmárkra, a Thökölyek pártázatos reneszánsz várkastélyába. Hogyan ítéljük meg a kuruc hadvezér és 1682–1685 között Felső-Magyarország fejedelmének történelmi szerepét magyar–szlovák, kuruc–labanc, Oszmán–Habsburg összefüggésben? Európai kulturális vívomány az objektivitás iránti igény, és ennek kiválóan megfelel A Thököly-felkelés és kora című kötet (Akadémiai kiadó, Budapest, 1983). De, ha valaki történetesen Erdélyben és nem Nyugat-Magyarországon szocializálódik, majd gimnáziumi történelemtanár lesz, mint én, akinek az ügyintézési terhek miatt nem futja levéltári munkára, s ha ráadásul református környezetben nevelkedik, akkor hajlamos érzelmi elfogultságra Bocskai István, Bethlen Gábor és Thököly Imre személye iránt. Ez utóbbinál maradván: lám csak, mekkora virtus szembeszállni egy nagyhatalommal, és létrehozni a negyedik magyar államot, a három részre szakadt másik mellett. Igaz ugyan, hogy az oszmán hatalom támogatására szorult,

de az elintézhető egy kézlegyintéssel, miszerint az egyik – azaz Sztambul – tizenkilenc, a másik – azaz Bécs – egy hűján húsz.

– Ennek messzire nyúló okai vannak. Nagyon leegyszerűsítve, a bécsi udvar 19. századi legradikálisabb hazai ellenzékének anakronisztikus, egyoldalú történelemszemlélete élt tovább, és vált a közoktatásban és a politikai közbeszédben egyedül üdvözítő nézőponttá a második világháborút követően. Ennek pedig az volt az elsődleges oka, hogy kiválóan alkalmazható volt bizonyos marxista történelemmagyarázatra, az evolutív folyamatos osztályharcot lehetett vele példázni, valamint a német- és nyugatellenesség katalizátoraként működött. Magyarok nemzedékei kaptak, kapnak ilyen szemléletű oktatást, az egyszerűhez hasonlatos magától értetődő igazságként, vitathatatlan történeti valóságként rögzült sokak történeti tudatában, hogy Bécs rossz, mindig rossz, Thököly és a társai pedig hősök, mindig hősök, és mindig igazuk volt. Akik így vélekednek, nem is sejtik, hogy bármennyire tekintenek magukra hazafiként, valójában a legsematikusabb marxista tanokat visszahangozzák. A Kossuth-nóta bennem a késő Kádár-kori iskolai ünnepeket idézi fel. A hazai történészek jelentős része azonban már a rendszerváltozás előtt sem gondolkozott ebben a sémában, az újabb kutatások tükrében pedig azok álláspontja látszik erősödni, akik kritikusan szemlélik a protestáns-kurucos gyökerű, nemzetinek mondott, de valójában eredendően baloldali történelemszemléletet. Ezek a „nemzeti” történelemről szóló viták amúgy nem csak magyarországi sajátosságok. Két szlovák példára szeretnék itt röviden utalni. Néhány hete egy szlovák facebook-csoportban volt élénk vita Thököly szerepéről. Egyesek Thököly és kérészállamának szlovák jellegét hangsúlyozták, felkeléséről, szerepéről elismerően nyilatkoztak, mások pedig a legélesebb hangú kritikával illették vérengzései és feltétel nélküli oszmánbarátsága miatt. Egyébként, ha Thököly egész életútját tekintjük, valóban nincs benne egyetlen olyan mozzanat sem, ami ténylegesen indokolná, hogy köztetek legyenek róla elnevezve bárhol a Kárpát-medencében, vagy szobrok álljanak tiszteletére. Egyedül a mai Törökország területén lenne ez magyarázható. A másik példaként álljon itt Milan Krajniak, szlovák szociális és munkaügyi miniszter egy 2021-es őszi írása, amellyel az volt a célja, hogy a szlovákoknak a Magyar Királyságban betöltött (állam)alkotó szerepére hívja fel a figyelmet. Számos meghökkentő, ugyanakkor üdvözlendő kijelentést is tett, ilyen például, hogy a szlovákok csak kitalálták az ezeréves magyar elnyomást a 19. századi nemzetfejlődés során, vagy hogy a csehek esetében is csak egy fikció a négyszáz éves Habsburg-elnyomás. Ha mindkét állítást igaznak fogadjuk el, akkor viszont a magyarokat sem nyomta el Bécs. De ha nem volt elnyomás, akkor az úgynevezett szabadságharcok története és értékelése is megváltoztatandó. Ezzel szemben, ha a Habsburg udvarra egy folyamatos elnyomó, idegen hódítóként tekintünk, akkor a szlovák és a horvát szomszédaink is joggal mondhatják a saját romantikus nemzeti narratívájukból kiindulva, hogy a magyar elit meg őket nyomta el. De ez képtelenség. Fontos leszögezni, a Kárpát-medencében az elmúlt ötszáz évben három elnyomó

hatalmi tömb volt, az oszmán, a német nemzeti-szocialista és a szovjet. A magyar nemesség és a Habsburg-udvar közötti ellentét a nemzeti árnyalatok ellenére sokkal inkább a francia és az angol király és a francia, valamint az angol nemesség ellentétével állítható párhuzamba. Semmiképpen sem nemzeti, hanem sokkal inkább politikai, társadalmi, gazdasági átalakulásokkal együtt járó hatalmi huzavonáról beszélhetünk, amelyek akkor is lezajlottak volna, ha nincs török, és Budán VII. Jagelló Lajos uralkodik a 18. században.

– *Ismerős a toposz, a szállóige: „Két pogány közt egy hazáért.”*

– Ez a szállóige eredeti jelentése szerint katolikus- és muszlimellenes. Számomra ez a mondás nem igazol semmiféle királyi hatalom elleni felkelést. A protestáns németek ebben a felfogásban nem pogányok, az ő jelenlétükkel semmi gond nem volt az úgynevezett nemzeti mozgalmakban. Talán már kiderült, hogy szeretek a korabeli forrásokból kiindulni, hadd idézzek itt két rövid részletet Wesselényi István naplóbejegyzéséből, amelyek Rákóczi-szabadságharcának ellentmondásos részleteire is rávilágítanak. Az idézetek korabeli magyar nyelvezetét az érthetőség kedvéért mai szóhasználat szerint korszerűsítettem:

„Továbbá azt is mondta, hogy hat német kuruc szökött be (a császári kézen levő Nagyszebenbe), azok arról tájékoztatták, hogy Forgách (Forgách Simon tábornagy, Rákóczi erdélyi hadainak főparancsnoka) azt mondja, hogy a német kurucokat azért tartja, hogy ha az erdélyiek valami hamisságban járnak, azokkal összelöveti őket” (1705. június 2.).

„A minap hoztak be egy felföldi közkurucot, tót legényt, akit midőn felvittek volna kihallgatásra a generálishoz (Jean-Louis Rabutin, császári tábornok), kérdezte, miért állott azok közé a rút emberek közé. Mire felelte, hogy ő is méltó volt arra, hogy a szabadságáért fegyvert fogjon. Azt is mondják, hogy kérdezte tőle, hogy miben lesz Erdélynek és Magyarországnak állapota. Mire mondta, hogy Magyarország nem alávetettségben, hanem szabadságban lesz, Erdély pedig fejedelem alatt. Mondják, hogy azt mondta a generális neki, hogy felnyársaltatja. Mire azt mondta, hogy örömet szenved magának a nemzetéért és hazájáért, egyébiránt odakint kettőt nyársalnak fel helyett” (1705. szeptember 30.).

– *Nagyszeben és az Erdélyi Fejedelemség egyik meghatározó időszakát említette. Akkor tekintsünk át még egy vonatkozási pontot ezúttal az erdélyi magyar történelemből. János Zsigmond fejedelem uralkodása idején, 1568 januárjában a Tordán tartott erdélyi országgyűlés az alábbi törvényt hozta: „Urunk ő felsége, miképen ennek előtte való gyűlésibe országával közönséggel az religió dolgáról végezött, azonképen mostan ez jelen való gyűlésibe azont erősíti, tudniillik hogy mindön helyökön az prédikátorok az evangeliomot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerént, és az község ha venni akarja, jó, ha nem pedig senki kényszerítéssel ne kényszeritse az ű lelke azon meg nem nyugodván; de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik. Ezért pedig senki [...] az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől. [...] és nem engedtetik senkinek, hogy senkit fogsággal avagy helyéből való*

privátálással fenyőgessön az tanításért, mert az hit istennek ajándéka, ez hallásból leszön, mely hallás istennek igéje által vagyon."

Tehát, 455 évvel ezelőtt Tordán négy vallás – a katolikus, evangélikus, református és unitárius – szabadságát és egyenjogúságát mondták ki elsőnek a világon. Benda Kálmán után szabadon: államvallás nincs, az uralkodói hatalom fölötté áll ugyan az egyházinak, de nincs joga közöttük különbséget tenni. Nem érvényesül a területi elv sem: bármely városban vagy faluban több felekezet élhet együtt, a földesúr nem avatkozhat be jobbágysai vallási hovatartozásába, a törvény szerint mindenki maga döntheti el, melyik vallást követi. Tilos a más felekezetűeket szidalmazni, papjaikat gyalázní, ellenük erőszakos cselekedetet elkövetni. Egy olyan korszakban, amelyben tőlünk nyugatra a vallás nevében az országok háborút viselnek egymás ellen – Erdély a felekezeti béke földje. Érvelését követve azonban mégis támadt bennem némi kétely: nem túl szép így? Ez esetben is a részletekben rejlik az ördög?

– Gyakran történik, hogy saját korunk problémáit, fogalmi kereteit vetítjük vissza a múlt vizsgálatához, illetve már a kérdésfeltevés félrecsúszik, mert nem a régmúltból, hanem a jelen valóságának benyomásaiból indul ki. Ilyenkor valamely időszerű ügyre keresünk igazoló történeti eseményt, ténynek vélt magyarázatot úgy, hogy a saját történeti környezetéből kiragadjuk azt. Sajnos, ez esetben is erről van szó. Az 1568-as tordai vallásügyi cikkelynek létezik egy egymással homlokegyenest ellenkező protestáns és katolikus értelmezése, többféle tudományos megközelítése, valamint egy 2018-as magyar országgyűlés által hozott törvény, amely az egyik értelmezés kizárólagos igazságát rögzíti. Még a látszatát is kerülni szeretném, hogy törvényt sértek, ezért az alábbiakban elmondottak egy párhuzamos univerzum messi-messzi galaxisában történetekről szólnak. A jeles szegedi irodalomtörténész, a korszak és a szakterület kiváló ismerője, Balázs Mihály vizsgálta néhány éve tágabb távlatból az említett vallásügyi törvényt, és az ő ösztönző meglátásai hatására értékeltem át magamban a gondolkodásomat az erdélyi felekezeti helyzetről. Egyébként különösebb szakismeret nélkül ellenőrizhetjük az alábbiakat, hiszen az összes fejedelem-ségekori erdélyi országgyűlési törvény megtalálható az interneten az Erdélyi Országgyűlési Emlékek sorozatban. Ha bárki végigböngészi e forráskiadást, megállapíthatja, hogy például 1568-at megelőzően az 1566-os tordai törvények szerint az összes katolikus papot kitiltották Erdélyből, vagy hogy a *recepta religio* (bevett felekezet) kifejezés először az 1588-as medgyesi országgyűlés hetedik cikkelyében jelent meg, ám ekkor a katolikus egyházat a törvény már kifejezetten nem a bevett felekezetek közé sorolta. A négy bevett vallás törvényi elismerése először a katolikus Báthory Zsigmond fejedelemsége alatt, az 1595-ös gyulafehérvári országgyűlésen történt meg, de a későbbiek folyamán a 17. századi református erdélyi fejedelmek a nem éppen jó emlékezetű Báthory Zsigmond e törvényét általában nem tartották be, és a katolikusok csak rendkívül minimális jogokkal rendelkeztek, ténylegesen elnyomásban volt részük. Mai fogalmainkat számon kérni évszázadokkal ezelőtti történelem esetében tehát tévútra visz. A kora újkor folyamán, egészen a 18. századig, a felvilágosodásig, nincs

Európában olyan állam, ahol a világi és a vallási vezetők részéről modern értelemben vett vallási tolerancia vagy vallásszabadság igénye felmerülne úgy, mint kívánatos, megvalósítandó állapot. Ez Erdélyében sem volt másként. Már csak azért sem lehet joggal az 1568-as törvénynek ilyen értelmezést adni, mert még sem a református, sem az unitárius felekezet egyházszerzetileg nem alakult ki, nem létezett, nem különült el egyértelműen sem szerzetileg, sem hittételek tekintetében az evangélikustól. Ez egy hosszabb, több évtizedes folyamat volt, amelynek során például az 1570. évi medgyesi országgyűlés már az újonnan támadt eretnokségek tiltásáról szólt. János Zsigmond politikájának a célja tehát nem egy sokfelekezetű ország megteremtése volt, hanem egy egységes protestáns egyház megteremtésén fáradozva kereste, hogy melyik irányzatban találja meg az igaz hitet. A nevezetes 1568-as tordai törvény kizárólag az evangélium protestáns módon való hirdetésének szabadságát biztosította, amíg létre nem jött a három protestáns egyházszerzet. Ehhez hasonló ideiglenesen működő szabályozások Németalföldtől kezdve Lengyelorszáig bezárólag máshol is érvényben voltak a korszakban egészen addig, amíg az adott területen a képlékeny felekezeti helyzetből egyik vagy másik egyház nem került ki diadalmasan. A fejedelemség korának erdélyi egyházügyi törvényei tehát eleinte a protestáns egység megteremtésének szándékával, majd később a kialakult, a hitújítók számára kedvező pillanatnyi erőegyensúly fenntartásának céljából születtek, illetve az újabb konfessziók (például anabaptisták) terjedésének igyekeztek gátat szabni. Ténylegesen sem elvi alapú toleranciáról, sem általános, modern értelemben vett vallásszabadságról Erdély területén egészen a 18. századig nem beszélhetünk.

– Milyen érzés volt az egyetemi évek után kollegája lenni a volt tanárainak a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen? És milyen személyes hozadéka van, hogy a kolozsvári egyetemen is tanít?

– Hálásan gondolok vissza egyetemi éveimre, kiemelkedően jó tanáraink voltak történelem és latin szakon egyaránt. Így vagy úgy, de mindnyájuktól rengeteget tanultam, épültem, köszönettel tartozom nekik. Abban a szerencsés helyzetben volt a mi nemzedékünk, hogy még osztatlan képzésben szerezhettünk egyszerre teljes értékű bölcsész és tanárszakos végzettséget, a krediteket nem számolgatva, a kötelező tanegységeken túlmenően is teljesen szabadon bármennyit tanulhattunk. A mai fiatalok sokkal nehezebb helyzetben vannak, különösen a tanárképzés az, amely azóta a szakos szakmaiságtól nagymértékben eltávolodott, és a jelen állapotában alkalmatlan arra, hogy a szakos ismereteket tekintve felkészült pedagógusokat bocsásson ki a közoktatásba.

Megtisztelő és felemelő érzés, hogy esélyt kaptam a tanításra, illetve saját tanári karakterem kibontakoztatására. Nagyon szerencsés helyzetben voltam, hogy 2002-ben az akkori felvételi létszámok megengedték, hogy a még újnak tekinthető Pázmány Péter Katolikus Egyetem saját, végzett hallgatóival töltsön be álláshelyeket. Ma már, bármelyik magyarországi egyetem bölcsészkarát tekintjük, egy ilyen kezdő egyetemi tanársegédi állásra rendkívül szűkre szabottak

a lehetőségek. A tanulási folyamat nem ért véget, nemcsak azért, mert egy jó tanár is holtig tanul, hanem mert a kollegáim mellett a hallgatóimtól is rengeteget tanulok: emberséget, odafigyelést, nyitottságot, gondolkodást, együttérzést, de szakmai téren is gyarapítanak. A történelmi megismerés, értékelés sajátossága, hogy folyton változik, a diákok pedig gyakran tudnak meglepni új szemponttal, megközelítéssel vagy friss ismerettel.

Kolozsvárra a CEEPUS- és az ERASMUS-ösztöndíjak támogatásával jutottam el. Az első benyomásaimat a városról még a rossz emlékű Funar-időszakból szereztem az egyetemi hallgatói éveim alatt, ezért tartózkodva vállaltam az első ottani oktatói szereplést. Kimondottan jó benyomások értek viszont, egy dinamikusan fejlődő, minden ellentmondásossága ellenére korszerű városba tértem vissza, ahol a Babeş-Bolyai egyetemen a román állam által finanszírozott magyar nyelvű bölcsész, azon belül történészképzés is folyhat, ami a kilencvenes évekhez képest óriási eredmény. Vendéglátóimmal jó személyes kapcsolat alakult ki, ezért is, ha csak tehetem, évente pályázom vendégoktatói mobilitásra.

– Mik a további tervei, és milyen hiányosságokkal szembesül a kora újkori magyar történelmi kutatásában?

– Az eddigi kutatási irányaimat szeretném folytatni, hiszen számos feltáratlan forrás vár értelmezésre, illetve továbbiak újragondolásra.

A kora újkori magyar történelmi kutatás jelenleg reneszánszát éli. Akadémiai kutatócsoportokban vagy akár különböző hazai egyetemeken kiváló, nemzetközileg is elismert, termékeny történészek foglalkoznak vele. Az utóbbi években a kora újkori magyar történelmet világnyelven tárgyaló, mérföldkőnek számító kiadványok is egyre másra jelennek meg. A kutatást és a tudományos közéletet illetően nem érzek tehát igazán vészes hiányosságot. Gond van viszont az új eredmények közismertté és elfogadottá tételével. Másrészt a közoktatásban és a felsőoktatásban zajló kedvezőtlen folyamatok a kutatói utánpótlást veszélyeztetik. A hagyományos bölcsészképzés iránt egyre csökkenő az érdeklődés. Ráadásul megalapozott latin és német nyelvtudás nélkül a Magyar Királyság és környezete kora újkori történetét értő módon tanulmányozni lehetetlen, ám e két nyelvet egyre kevesebben tanulják a diákok közül.

S. Király Béla